

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БАНКІВНИЦТВА У СВІТІ

THE HISTORY OF APPEARANCE AND DEVELOPMENT
OF THE BANKING IN THE WORLDВельгуш В.В., студент VI курсу
факультету підприємництва та права*Київський національний університет технологій та дизайну*Коваль О.М., к.ю.н.,
доцент кафедри приватного та публічного права*Київський національний університет технологій та дизайну*

Стаття присвячена дослідженню та систематизації відомостей про виникнення та розвиток банківництва у світі: від стародавніх часів до сьогодення. Історія банківської справи розпочалася з першими прототипами банків, які були купцями світу, що надавали зернові кредити для фермерів і торговців, які несли вантаж між містами. Це було близько 2000 р. до н. е.

В Ассирії, Індії та Шумерії, а пізніше у Стародавній Греції та за часів Римської імперії позикодавці, що базувались у храмах, давали позики, одночасно приймаючи депозити та змінюючи гроші. Археологія цього періоду у стародавньому Китаї та Індії також свідчить про грошове кредитування.

Багато історій позиціонують вирішальний історичний розвиток банківської системи для середньовічної та епохи Відродження Італії, особливо заможних міст Флоренції, Венеції та Генуї. В Барді та Перуцці банківські сім'ї домінують у XIV столітті, пізніше відбулося створення філій у багатьох інших частинах Європи. Найвідомішим італійським банком був банк Медічі, створений Джованні Медічі у 1397 р. Найстаріший банк досі існує в Banca Monte dei Paschi di Siena, головний офіс якої розташований у Сієні (Італія), працюючи безперервно з 1472 р.

Розвиток банківської справи поширився з півночі Італії по всій Священній Римській імперії, а у XV – XVI столітті і на північ Європи. Після цього відбулась низка важливих нововведень в Амстердамі за часів Нідерландської республіки у XVII столітті та в Лондоні у XVIII столітті. Протягом XX століття розвиток телекомунікацій та обчислювальної техніки спричинив серйозні зміни в операціях банків і дав банкам змогу різко збільшитись у розмірах та географічному поширенні. Фінансова криза 2007–2008 рр. спричинила багато банківських банкрутств, зокрема деяких з найбільших банків світу, а також викликала багато суперечок про банківське регулювання.

Ключові слова: стародавнє банківництво та економіка, банківництво раннього ренесансу, середньовічне банківництво, сучасне банківництво, банківництво нашого століття.

The article is devoted for study and systematization of information about the origin and development of banking in the world, from ancient times to the present. The history of banking began with the first prototypes of banks, which were merchants of the world, who gave grain loans to farmers and traders who carried cargo between cities. This was around 2000 BC.

In Assyria, India and Sumeria. Later, in ancient Greece and during the Roman Empire, temple-based lenders lent while accepting deposits and exchanging money. Archeology of this period in ancient China and India also shows money lending.

Many stories position the decisive historical development of the banking system for the medieval and Renaissance of Italy, especially the wealthy cities of Florence, Venice and Genoa. In Bardy and Peruzza, families dominated banking in fourteenth-century Florence, establishing branches in many other parts of Europe. The most famous Italian bank was the Medici Bank, founded by Giovanni Medici in 1397. The oldest bank still exists in the Banca Monte dei Paschi di Siena, headquartered in Siena, Italy, which has been operating continuously since 1472.

The development of banking spread from northern Italy throughout the Holy Roman Empire, and in the 15–16 century and to northern Europe. This was followed by a number of important innovations that took place in Amsterdam during the Dutch Republic in the 17th century and in London in the 18th century. During the 20th century, the development of telecommunications and computer technology caused major changes in banks' operations and allowed banks to increase dramatically in size and geographical distribution. The financial crisis of 2007–2008 forced many banks to go bankrupt, including some of the world's largest banks, and sparked much controversy about banking regulation.

Key words: ancient banking and economics, banking of the early renaissance, medieval banking, modern banking, banking of our century.

Стародавня економіка

Більш стабільні економічні відносини були зумовлені зміною соціально-економічних умов залежно від полювання та збору продуктів харчування до сільсько-господарської практики в періоди, що починалися десь після 12000 р. до н. е., а саме приблизно 10 000 років тому у Плодючому Півмісяці, 9 500 років тому на півночі Китаю, близько 5 500 років тому в Мексиці та приблизно 4 500 років тому у східних районах США [1].

Монетаризм. Історія банківської справи переплітається з історією грошей. Стародавні види грошей, відомі як зернові та продовольчі худобині гроші, використовувались приблизно з 9000 р. до н. е. як дві найдавніші речі, які можна було використовувати для обміну [2].

Анатолійський обсидіан як сировина для знарядь кам'яного віку поширювалась приблизно з 12500 р. до н. е. Організована торгівля була поширеною протягом 9-го тисячоліття (Ковін, Шатенер, 1989 р.). У межах Сардинії, де було одне з чотирьох основних місць для отримання матеріальних родовищ обсидіану в Середземному морі, торгівля з використанням обсидіану

була замінена протягом 3 тисячоліть торгівлею міддю та сріблом [3].

Ведення записів. Об'єкти, які використовуються для ведення обліку, «булла» й жетони, які були вилучені в близькосхідних розкопках, датуються періодом початку 8000 р. до н.е., закінчуючи 1500 р. до н.е. як записи підрахунку сільськогосподарської продукції. Від кінця четвертого тисячоліття мнемонічні символи використовувалися членами храмів та палаців для реєстрації запасів продуктів. Типи записів, що враховують торгіві біржі платежів, склалися на початку близько 3200 р. Дуже ранній запис на глиняній табличці, що називався Кодекс Хаммурапі, стосується регулювання певної банківської діяльності в межах цивілізації (Армстронг) епохи, яка датується близько 1700 р. до н. е. Банківська справа була досить розвиненою, щоб виправдати закони, які регулюють банківські операції. Пізніше, за часів імперії Ахеменідів (після 646 р. до н.е.), знайдено додаткові докази банківської практики в регіоні Месопотамії [5].

До 5-го тисячоліття до н.е. поселення Шумеру, такі як Ерідуду, були сформовані навколо центрального храму.

У п'ятому тисячолітті люди почали жити в цивілізованих містах, забезпечуючи структуру для будівництва установ та закладів. Тель Брак та Урук були двома ранніми міськими поселеннями [6].

Месопотамія та Персія. Вважається, що банківська діяльність як архаїчна діяльність (квазібанкінг) розпочалася в різний час, ще в другій частині 4-го тисячоліття до н.е., в межах з 4 по 3 тисячоліття до н.е. [7].

Окрім іншого, Кодекс Хаммурапі фіксував процентні позики.

До правління Саргона I Аккадського у 2335–2280 рр. до н.е. торгівля обмежувалась внутрішніми межами кожного міста-держави Вавилон та храму, розташованого в центрі економічної діяльності в ньому; торгівля тоді для зовнішніх за містом громадян була заборонена.

У Вавилонії у 2000 р. до н.е. люди, які здавали на зберігання золото, мали сплатити суму до шестидесятої від загальної кількості депонованих. Як відомо, як палаци, так і храм надавали позику та видавали за рахунок багатства, яке вони мали, палаци меншою мірою. Такі позики, як правило, передбачали видачу насіннєвого зерна з перплатою від урожаю. Ці основні соціальні угоди були задокументовані у глиняних табличках із домовленістю про нарахування процентів. Звичка здавати й зберігати багатство у храмах зберігалася принаймні до 209 р. до н.е., про що свідчить Антіохія, яка розграбувала храм Аїни в Екбатані (Медія) із золота та срібла [8].

Записи клинопису в будинку Егібі з Вавилонії описують фінансову діяльність сім'ї, датовану як десь після 1000 р. до н.е., що закінчується десь за царювання Дарія I, згідно з одним джерелом, «орендуєчий дім» (Silver, 2002 р.), сім'я, що зайнята у «професійному банківському бізнесі» (Дандамаєв та ін., 2004 р.) та економічній діяльності, подібній до певної міри сучасній депозитній банківській діяльності, хоча інше джерело заявляє, що діяльність сім'ї краще описується як підприємництво, а не як банківська діяльність (Wunsch, 2007). Надання кредиту – це, очевидно, також те, у чому брала участь сім'я Мурашу (Мошенський, 2008 р.) [9].

Мала Азія. З четвертого тисячоліття сільськогосподарські поселення розпочали адміністративну діяльність [10].

Храм Артеміди в Ефесі був найбільшим сховищем Азії. Британський музей виявив під час розкопок Британським музеєм глибоку скарбницю, датовану 600 р. до н.е. Протягом 1904 р., під час припинення першої війни в Мітрідатії, рада була анульована на весь час. Зафіксовано, що Марк Ентоні випадково крав із родовищ. Храм служив сховищем для Арістотеля, Цезаря, Діо Хризостома, Плавта, Плутарха, Страбона та Ксенофонта.

Храм Аполлона в Дідимі був побудований десь у VI столітті. Велика сума золота була на той час у скарбниці депозитом царя Креза [11].

Індія. У Стародавній Індії є дані про позики ведичного періоду (початок 1750 р. до н.е.). Пізніше, за часів династії Маурія (321–185 рр. до н.е.), використовувався інструмент під назвою «адеша», який був розпорядженням банкіра з бажанням виплатити гроші третій особі, що відповідає визначенню векселя обміну, як ми це розуміємо сьогодні. У період буддизму ці інструменти значною мірою використовувались. Купці великих міст видавали акредитиви один одному [12].

Китай. У Стародавньому Китаї від династії Цинь (221–206 рр. до н.е.) китайська валюта розвивалася із запровадженням стандартизованих монет, що дало змогу полегшити торгівлю по Китаю і привело до розвитку акредитивів. Ці листи видавали купці, які діяли так, як діяли би банки [13].

Стародавній Єгипет. Деякі вчені припускають, що єгипетська зернобанківська система стала настільки розвиненою, що її можна було порівняти з основними сучасними банками як за кількістю філій та найманих працівни-

ків, так і за загальним обсягом операцій. Під час правління грецьких Птолемейв зерносховища були перетворені на мережу банків із центром в Олександрії, де були зафіксовані основні рахунки з усіх єгипетських регіональних зернових банків. Це місце стало одним з найдавніших відомих урядових центральних банків і, можливо, досягло свого піку за сприяння грецьких банкірів [14].

За даними Muir (2009 р.), у Єгипті діяли два типи банків, а саме королівський та приватний. Документи, створені для показу банківських податків, були відомі як пептокен-записи [15].

Греція. Трапезитика є першим джерелом документування банківської справи [16]. Виступи Демосфена містять численні посилання на видачу кредиту. Ксенофонт, як вважають, зробив першу пропозицію про створення організації, відомої у сучасному визначенні як акціонерний банк, у книзі «Про доходи», написаній близько 353 р. до н.е.

Міста-держави Греції після Персидських воєн створили уряд і культуру, достатньо організовані для народження приватного громадянства, отже, ембріонального капіталістичного суспільства, що дало змогу відокремити багатство від виключної державної власності до можливості володіння особою [17].

За даними одного джерела (Дандамаєв та ін.), трапезити першими торгували за допомогою грошей протягом V століття до н.е., на відміну від попередньої торгівлі, яка відбувалася з використанням форм попередніх грошей [18].

Рим. Римська банківська діяльність була економічною ситуацією, яка мала вирішальне значення у храмах. Наприклад, карбування монет відбувалося у храмах, найголовніше в храмі Юнони Монети, хоча за часів Імперії державні депозити поступово переставали зберігатися у храмах, натомість зберігались у приватних сховищах. Все ж такі Римська імперія успадкувала товарний досвід від Греції (Паркер) [19].

Протягом 352 р. до н.е. був сформований елементарний державний банк з прийняттям директиви консула щодо формування комісії менсаріїв для розгляду боргів у збіднілих нижчих класах. Інше джерело показує, що банківська практика протягом 325 р. до н.е. передбачала те, що для того, щоби бути в боргу, плебей мали займати гроші. Отже, новопризначений “*quinqueviri mensarii*” було доручено надавати послуги для тих, хто мав безпеки, щоби забезпечити в обмін на гроші з боку громадськості казначейство. Інше джерело (J. Andreau) має банківські магазини Стародавнього Риму, які вперше відкривалися на публічних форумах у період з 318 р. по 310 р. до н.е. [20].

У ранньому Стародавньому Римі депозитні банкіри були відомі як “*argentarii*”, а пізніше (з II століття “*anno domini*” тощо) – як “*nummularii*” (Andreau 1999 р., р. 2) або “*mensarii*”. Банки були відомі як “*Taberae Argentarioe* та “*Mensoe Numularioe*”. Гроші-кредитори будуть встановлювати свої намети всередині закритих двориків, які називаються “*macella*”, на довгій лаві, що називається “*bancu*”, від чого утворилось слово «банк». Як обмінювач грошей купець у банку не стільки вкладає гроші, скільки лише конвертував іноземну валюту в єдиний законний платіжний засіб у Римі – Імперський монетний двір [21].

Банківські операції в римському суспільстві були відомі як “*officium argentarii*”. Статути (125/126 р. н.е.) Імперії, описані в «Листі Цезаря до Квету», свідчать про те, що гроші за оренду збираються з осіб, які користуються землею, що належить храму, і передаються скарбнику храму, як це визначив Метцій Модест, який був губернатором Лікії та Памфілії. Закон (“*receptum argentarii*”) зобов'язував банк виплачувати своїм клієнтам борги під гарантію [22].

Кассій Діо виступав за створення державного банку, що фінансувався за рахунок продажу всього майна, що належало тоді державі [23].

У IV столітті монополії існували у Візантії та в місті Ольвія на Сардинії.

У якийсь час Римська імперія формалізувала адміністративний аспект банківської справи та запровадила більш чітке регулювання фінансових установ і фінансової практики. Нарахування відсотків за позики та сплата відсотків за депозитами стали більш розвиненими та конкурентоспроможними. Розвиток римських банків обмежувався, однак римськими уподобаннями щодо готівкових операцій. За часів правління римського імператора Галлієна (260–268 рр. н.е.) відбувся тимчасовий злам римської банківської системи після того, як банки відкинули пластівці міді, вироблені його монетними дворами. Зі сходженням християнства на банківську діяльність поширювалися додаткові обмеження, оскільки нарахування процентів розглядалося як аморальне. Після падіння Риму банківська справа тимчасово закінчилася в Європі і не відродилася до часу хрестових походів [24].

Середньовічна Європа

Банківська справа в сучасному розумінні цього слова простежується до середньовічної та ранньоренесансної Італії, до багатих міст на півночі, таких як Флоренція, Венеція та Генуя.

Західна Європа. У XII столітті необхідність переказувати великі суми грошей на фінансування хрестових походів стимулювала відродження банківської справи в Західній Європі. У 1162 р. Англійський Генріх II стягував податок на підтримку хрестових походів – перший із серії податків, які Генріх стягував протягом багатьох років задля цього. У тамплієри та госпітальєри вступав банкір Генрі у Святій Землі. Широкі, великі землеволодіння тамплієрів по всій Європі також виникли у 1100–1300 рр. як початок загальноєвропейських банківських операцій, оскільки їх практика полягала в тому, щоби брати гроші в місцевій валюті, для чого було дано записку про вимогу в будь-якому із замків по всій Європі, даючи змогу здійснювати рух грошей без звичного ризику пограбування під час подорожі [25].

Гамбург. Незабаром з'явився розумний спосіб дисконтування відсотків вкладникам проти того, що можна було заробити, завдяки використанню їх грошей на торгівлі лавкою, отже, продажу їм «інтересу» у конкретній торгівлі, що долало заперечення проти лихварства.

Це ще раз просто розробило стародавній спосіб фінансування вантажних перевезень на великі відстані. Середньовічні ярмарки, як Гамбурзький, сприяли зростанню банківської діяльності цікавим чином: обмінники видавали документи, які можна викупити на інших ярмарках, в обмін на тверду валюту.

Ці документи можна було обміняти на іншому ярмарку в іншій країні або на майбутньому ярмарку в тому самому місці. Якщо їх можна викупити в майбутньому, вони часто дисконтуються на суму, порівнянну з процентною ставкою. Зрештою, ці документи перетворились на переказні векселі, які можна було погасити в будь-якому офісі банкіра-емітента. Ці купюри дали змогу перерахувати великі суми грошей без ускладнень перевезення великих скринь із золотом та найму озброєних охоронців, щоб захистити золото від злодіїв.

XV – XVII століття: експансія

Італія. У періоді між 1527 і 1572 рр. люди створили низку важливих банківських сімейних груп, особливо впливовими та заможними були сім'ї Гримальді, Спінола та Паллавічіно, Дорія, хоча, можливо, вона була менш впливовою, а також Пінеллі та Ломелліні [26].

Іспанія та Османська імперія. У 1401 р. магістрати Барселони, тодішньої столиці Князівства Каталонія, встановили в місті першу копію венеціанської моделі обміну та депозитів Таула де Канві – Стіл обміну, який вважався першим державним банком Європи [27]. За часів османського панування протягом XVIII та XIX століть євреї

продовжували процвітати, ставши частиною комерційного та політичного правлячого класу. Подібно до християн, євреї могли займатися необхідною комерційною діяльністю, наприклад позикодавством та банківською діяльністю, яка була заборонена мусульманам за ісламським законодавством.

Галіл Інальчик припускає, що у XVI столітті євреї Маррано (Донья Грація з дому Мендеса), які тікали з Іберії, ввели в Османську імперію європейський капіталізм, банківську діяльність і навіть меркантилістичну концепцію державної економіки. У XVI столітті провідними фінансистами Стамбула були греки та євреї. Багато єврейських фінансистів були Марраносами, які втекли з Іберії за період до вигнання євреїв з Іспанії. Деякі з цих сімей принесли із собою великі статки. Найвідомішою з єврейських банківських родин Османської імперії XVI століття був Марранобанківський дім Мендеса, який переїхав до Стамбула у 1552 р. під захистом султана Сулеймана Пишного. Коли у 1588 р. Альваро Мендес прибув до Стамбула, він повідомив, що привіз із собою 85 000 золотих дукатів. Невдовзі сім'я Мендесів здобула домінуюче становище у державних фінансах Османської імперії та у торгівлі з Європою.

Помпей Окко (1483–1537 рр.) походив із північнонімецької родини та виріс в Аугсбурзі. У 1511 р. він оселився в Амстердамі як представник банківського дому та ділової фірми Фуггера в Аугсбурзі.

Вони процвітали в Багдаді у XVIII – XIX століттях під османською владою, виконуючи такі важливі комерційні функції, як грошове кредитування та банківська справа. Подібно до вірмен, євреї могли займатися необхідною комерційною діяльністю, наприклад позикодавством та банківською діяльністю, яка була заборонена мусульманам за ісламським законодавством.

XVII – XIX століття: поява сучасної банківської справи

Лондон. Сучасна банківська практика, включаючи частковий резервний банк і випуск банкнот, виникла у XVII столітті. Тоді багаті торговці почали зберігати свої золото з ювелірами з Лондона, що володіли приватними склепіннями та були зарядженими платою за свої послуги. В обмін на кожен внесок дорогоцінного металу золотарі видавали квитанції, що засвідчували кількість та чистоту металу, який вони тримали під заставою; ці квитанції неможливо було призначити, лише первісний вкладник міг забрати збережені товари.

Поступово золотарі почали видавати гроші в борг від імені вкладника, що привело до розвитку сучасної банківської практики; векселі (які еволюціонували в банкноти) випускалися на гроші, що здавалися в позику золотареві [28].

Китай. За часів династії Цин приватну загальнодержавну фінансову систему в Китаї вперше розробили купці Шаньсі, створивши так звані банківські рахунки. Перший банк банківських рахунків “Rishengchang” був створений приблизно у 1823 р. в Пін'яо. Деякі великі банківські рахунки мали відділення в Росії, Монголії та Японії для сприяння міжнародній торгівлі. Протягом XIX століття центральний регіон Шаньсі став фактичним фінансовим центром цинського Китаю.

З падінням династії Цин фінансові центри поступово переходили до Шанхаю, а сучасні банки західного типу процвітали. Сьогодні фінансовими центрами Китаю є Гонконг, Пекін, Шанхай та Шеньчжень [29].

Японія. У 1868 р. Уряд Мейдзі спробував сформулювати функціонуючу банківську систему, яка тривала до певного часу протягом 1881 р. Вони наслідували французькі моделі. Імперський монетний двір почав використовувати імпортні машини з Великобританії в перші роки періоду Мейдзі.

Масайосі Мацуката був формуючою фігурою пізнішої банківської ініціативи [30].

XX століття

США. У першому десятилітті XX століття у США відбулась паніка 1907 р., яка призвела до численних банківських операцій і стала відомою як «паніка банкірів» [31].

У відповідь на це багато країн значно посилили фінансове регулювання. США створили Комісію з цінних паперів та бірж у 1933 р. та прийняли Закон Гласса-Стіголла, який розділив інвестиційний та комерційний банкінг.

Це було зроблено, щоб уникнути того, щоби більш ризикована інвестиційна банківська діяльність ніколи не спричиняла провал комерційних банків.

Світі

Після Другої світової війни та з введенням Бреттон-Вудської системи у 1944 р. було створено дві організації, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Світовий банк. Заохочувані цими установами комерційні банки почали надавати кредити суверенним державам третього світу. Це відбувалось одночасно зі зростанням інфляції на заході. Зрештою, у 1971 р. від Золотого стандарту відмовились, а низка банків була спіймана та збанкрутувала через дефолт боргу країн третього світу [32].

XXI століття

Початок 2000-х рр. ознаменувався консолідацією наявних банків та виходом на ринок інших фінансових посередників, а саме небанківських фінансових установ. Великі корпоративні гравці починали проникати у спільноту фінансових послуг, пропонуючи конкуренцію заснованим банкам. Основні пропоновані послуги включали страхування (пенсійне, взаємне), грошовий ринок та хедж-фонди, позики та кредити, цінні папери. Дійсно, на кінець 2001 р. ринкова капіталізація 15 найбільших у світі поставальників фінансових послуг включала чотири небанківські компанії.

Процес фінансових інновацій надзвичайно просунувся в першому десятилітті XXI століття, збільшивши значення та прибутковість небанківських фінансів. Така прибутковість, обмежена раніше небанківською галуззю, спонукала Управління контролера валюти (ОКК) заохочувати банки досліджувати інші фінансові інструменти, диверсифікуючи бізнес банків, а також покращуючи економічне здоров'я банків. Отже, заступенем того, як окремі фінансові інструменти досліджуються та застосовуються як банківською, так і небанківською галузями, різниця між різними фінансовими установами поступово зникає.

Перше десятиліття XXI століття також стало кульмінацією технічних інновацій у банківській справі за попередні 30 років, відбувся значний перехід від традиційної банківської справи до інтернет-банкіngu. З 2015 р. такі розробки, як відкритий банкінг, полегшили третім особам доступ до даних банківських транзакцій та запровадили стандартні API й моделі безпеки.

Фінансова криза 2007–2008 рр. викликала значне напруження на банках по всьому світі. Невдача великої кількості великих банків привела до державної допомоги. Крах і продажі “Bear Stearns” компанії “JPMorgan Chase” у березні 2008 р. та крах “Lehman Brothers” у вересні того ж року призвели до кризи у сфері кредитування та глобальної банківської кризи. У відповідь на це уряди всього світу допомогли, націоналізували або організували пожежні продажі для великої кількості великих банків. Починаючи з уряду Ірландії 29 вересня 2008 р. уряди усього світу надавали оптові гарантії банкам-андеррайтерам, щоб уникнути паніки системних збоїв для всієї банківської системи. Ці події породили термін «занадто великий для провалу» і привели до багатьох дискусій щодо моральної небезпеки цих дій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витоки сучасного світу: доля та доля на підйомі Заходу. Rowman & Littlefield, 7 грудня 2006 р. ISBN 9781461700005.
2. Davies G., Bank J.H. Історія грошей: від найдавніших часів до наших днів. Університет Уельсу Press, 2002.
3. Том 3 матеріалів 6-го Міжнародного конгресу археології Давнього Близького Сходу (5–10 травня 2009 р.) 6 ICAANE Licia Romano Otto Harrassowitz Verlag, 2010. ISBN 3447062177.
4. Ліверані М. Стародавній Близький Схід: історія, суспільство та економіка. Routledge. 4 грудня 2013 р. ISBN 1134750846 (с. 76 «Ведення записів і була»).
5. Ліверані М., Бахрани З., Ван де Міруп М. Урук: перше місто. Рівнодення, 2006.
6. Чагін М. Королівство Вірменія. Історія. 2001 ISBN 0700714529.
7. Чахін М. До греків James Clarke & Co. 1996. ISBN 0718829506.
8. Moorey P.R.S. Древня Месопотамія: матеріали та галузі археологічні дані. Eisenbrauns. 1999. ISBN 1575060426..
9. Steadman S.R., McMahon G. The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000–323 BCE) Oxford University Press, 5 вересня 2011 р. ISBN 0195376145.
10. Уолтер А.Х. Мала Азія. Elibron.com. 1918.
11. Гомес С. Інститути фінансових ринків та фінансові послуги. Прентис-Холл, 2008. ISBN 8120335376.
12. Вагель С. Китайська валюта та банківська справа. 1915.
13. Історія грошей та банкіngu. URL: https://wiki.mises.org/wiki/History_of_money_and_banking.
14. Мюір Дж. Життя та листи в давньогрецькому світі. Рутледж. 2009. С. 80–81. ISBN 978-1134166015.
15. Huerta de Soto J. Гроші, банківський кредит та економічні цикли / пер. М.А. Струп. Інститут Людвіга фон Мізеса, 1998. ISBN 1610161890.
16. Паркер, штат Вірджинія (26 квітня 1991 р.). Європа, Америка та ширший світ: нариси економічної історії західного капіталізму. Cambridge University Press, 26 квітня 1991 р. ISBN 0521274796. Архів оригіналу 2 травня 2006 р.
17. Дандамаєв М.А., Луконін В.Г., Коль П.Л. Культура та соціальні інститути Стародавнього Ірану (с. 216), опубліковані Cambridge University Press, 11 листопада 2004 р. ISBN 0521611911.
18. Паркер З.Н. Європа, Америка та ширший світ: нариси економічної історії західного капіталізму. Cambridge University Press, 26 квітня 1991 р. ISBN 0521274796. Архів оригіналу 2 травня 2006 р. Довідкові роботи Brill Online. Трапезити. Koninklijke Brill NV. 6 вересня 2015.
19. Piotr Niczuroruk – Mensarii, банкіри, що діють на державну та приватну користь, опублікований Центральноевропейським журналом соціальних та гуманітарних наук 2011 | 24 (37) | 105-115 Дослідження з логіки, граматики та риторики.
20. Gilbert J.W. Історія та принципи банківської діяльності: закони валюти та ін. Г. Белл, 1866 р. С. 9. Процитовано 9 квітня 2012 р. Стародавні банківські справи.
21. Ростовцев М.І. Соціальна та економічна історія Римської імперії. Видавництва Biblio & Tannen. 1926. С. 542. ISBN 0819621641.
22. Хасебрук Й. Торівля та політика в Стародавній Греції. С. 156.
23. Сайм Р. Historia Augusta Papers. Оксфорд, 1983. С. 197.
24. Арнольд Е. Імперія Анжевіна. 1984.
25. Дагган С. Коротка історія Італії / Кембриджський університет, 21 квітня 1994 р.
26. Годдард Т.Х., Гамільтон О., Макдаффі Дж. Загальна історія найвидатніших банків Європи, зокрема банків Англії та Франції; підйом та прогрес Банку Північної Америки; повна історія пізнього та сучасного Банку США. HC Sleight, 1831. С. 10. Фонд передплати Венеціанського банку.
27. Блек Е. Банківські справи на Багдаді: всередині 7000-річної історії війни, прибутку та конфлікту в Іраці. Джон Вайлі та сини. 2004. 335 с.

28. Походження та розвиток банківської справи. Інвестуй та отримуй дохід. Архів оригіналу 8 серпня 2011 р.
29. Цзяньхуей Х., Ши Ш.П. Тайюань: Шаньсі Цзіньцзи чубаньше, 1992. С. 36–39.
30. Норіо Т. Японські банківські справи: історія, 1859–1959. Кембриджська університетська преса, 2005.
31. «Американські банки» в джунглях. Аделаїда, 16 березня 1933 р. С. 8.
32. Мікеселл Р.Ф. Бреттон-Вудські дебати: мемуари, нариси з міжнародних фінансів (Принстон: Секція міжнародних фінансів, Департамент економіки, Принстонський університет, 1994). Архів оригіналу (PDF) 18 червня 2017 р.